

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad
Cilt / Volume: 17 - Sayı / Issue: 34 - Yıl / Year: 2022
Mart / March

ISSN: 1306-4223

**Diyarbakır (Suriçi): Arsız Zaman(lar)ın Ayrıtında Kentsel ve Toplumsal
Hafızada Renkleri Solan Kültürel Miras**

*Diyarbakır (Suriçi): A Cultural Heritage with Its Color Faded in the Urban and
Collective Memory in the Edge of Insolent Time(s)*

Kamuran SAMİ

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
Prof. Dr., University of Dicle, Faculty of Architecture Department of Architecture
ksami@dicle.edu.tr - samikamuran@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3857-2517

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / Received: 21.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 08.11.2021

Cilt / Volume: 17, Sayı / Issue: 34, Sayfa / Pages: 203-221

Atf / Cite as: Sami, K. (2022), Diyarbakır (Suriçi): Arsız Zaman(lar)ın Ayrıtında Kentsel ve Toplumsal Hafızada Renkleri Solan Kültürel Miras [*Diyarbakır (Suriçi): A Cultural Heritage with Its Color Faded in the Urban and Collective Memory in the Edge of Insolent Time(s)*]. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi- Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 17/34: 203 – 221

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagi-arism software.

Diyarbakır (Suriçi): Arsız Zaman(lar)ın Ayrıtında Kentsel ve Toplumsal Hafızada Renkleri Solan Kültürel Miras

Öz

Mezopotamya, Anadolu ve İslam Uygarlıklarının süregelen değerleri üzerinden vücut bulan Diyarbakır (Suriçi) tarihi kentsel yerleşim dokusu (*Camiler, kiliseler, hamamlar, anıtsal yapılar, kent surları ile geleneksel evler vb.*), tarihsel olarak var olmuş farklı kültürlerin değerlerinden beslenerek; günümüze değin toplumsal ve kültürel yapıda varlık gösteren uzlaşmaların bir yönünü temsil etmektedir. Zamanın düzleminde vücut bulan kültürel ve mekânsal aidiyet(ler); ortak birlikteliğin sürdürülen ve paylaşılan bir çevrenin temsiliyetine fırsatlar vermiştir. Tarihi kent(ler)in toplumsal ve mekânsal morfolojisi üzerinden yapı vurgusunu ön plana çıkararak “kültür ve mimari miras”; toplum katmanları ayrıtında yaratılan kültürel çoğulculuk ile doku deseniyle birlikte biçim alan yerleşimlerinin fiziki dokusuna ev sahipliği yapmaktadır. Bu değerler bütünselliğinde tanımlanan Diyarbakır tarihi ve mekânsal kentsel yerleşim örüntülerinin dünya mirası olma iddiası üzerinden dışa vuran fiziki farkındalığı, “*Diyarbakır Kalesi ve Heysel Bahçeleri Kültürel Peyzağı*” tanımlamasıyla 2015 yılında UNESCO Dünya Kültürel Mirası Listesinde yer almasını sağlamıştır. Diyarbakır tarihi Suriçi bölgesi ile kentin çeperlerinde öbekteşerek süregelen göç ve 2015 yılının son aylarında ise ortaya çıkan şiddet/çatışmalı ortamdan kaynaklı durum; kentin hafıza temsiliyetini sağlayan kültürel ve mimari miras örüntülerinin ortaya çıkan şiddet sarmalıyla birlikte nasıl ve hangi sonuçlarla yüzleştiğinin tespiti üzerine yapılan bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Çatışmalı ortam(lar) üzerine tartışılan ve de tarihsel bir hafıza dizgesi oluşturan kültürel mekân örüntülerinin ne kadar hayati bir öneme haiz olduğu; bu çalışmanın odağında tekrar gündeme getirilmektedir. Bu da olağan dönem veya durumlarda ortaya çıkması kuvvetle muhtemel “yeniden yapılanma” ve “inşa süreçlerine” bir katkı sağlayacağı umularak, şiddet sarmalında yok olan veya örselenen evrensel değerlerin sürdürülebilmesi için, uluslararası öneme sahip Diyarbakır Suriçi’nin yeniden gündeme getirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Diyarbakır; Suriçi; Kültürel Miras; Toplumsal Dönüşüm/Çözülüş; Şiddete Dayalı Ortamlar.

Diyarbakır (Suriçi): A Cultural Heritage with Its Color Faded in the Urban and Collective Memory in the Edge of Insolent Time(s)

Abstract

Having come into existence over the ongoing values of the Mesopotamian, Anatolian and Islam civilizations, the historical urban settlement tissue (Suriçi) of Diyarbakır (*mosques, churches, hammams, monumental structures, city walls and traditional houses, etc.*) represents one aspect of consensuses having made its presence felt in social and cultural structure to date by having been affected by the values of different cultures having existed historically. Cultural and spatial relations having come into existence in the plane of the time give opportunities for representation of an environment sustained and shared by a common togetherness. "Cultural and architectural heritage" featuring the emphasis of structure over social and spatial morphology of historical cities host the physical tissue of settlements taking shape together with cultural pluralism and tissue pattern created in the edge of social layers. In this context, the physical awareness of historical and spatial urban settlement patterns of Diyarbakır embodied in the claim of becoming a world heritage has ensured it to be included in UNESCO World Cultural Heritage List by being accepted with the definition "*Diyarbakır Fortress and Heysel Gardens Cultural Heritage Landscape*" in 2015. This study has focused on the determination of how and with which outcomes the cultural and architectural heritage patterns providing the memory representation of the city faced together with the spiral of violence coming into existence in the environment of ongoing migration having bunched in the historical Suriçi region of Diyarbakır and near the walls of the city and the situation having resulted from violence/conflicted environment coming into existence in the last months of 2015. In its focal point, this study brings forward again how crucial cultural location patterns discussed on conflicted environment(s) and forming a historical memory system are. And this will ensure that Diyarbakır Suriçi being of international importance is brought forward again for universal values disappearing or crumpled in the spiral of violence to be able to be continued with the hope that it will contribute to "restructuring" and "reconstruction" processes that are highly likely to be appear in ordinary periods or situations.

Keywords: Diyarbakır; Suriçi; Cultural Heritage; Social Transformation; Conflicting Environment.

“Herkes annesinin ölümlü olduğunu bilir. Ama kimse evinin ölümlü olduğunu bilmez”.¹

1. Giriş

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri; kırsal ve kentsel yerleşimler bağlamında, son 25-30 yıl içerisinde tezahür etmiş olan şiddet ve toplumsal yapıda belirginleşen kültürel ayrışma/yozlaşma gerçeğiyle yüz yüze kalmıştır. Bölgesel yerleşimlerin suretinde vücut bulan bu sofistike sorunlar; yerleşimlerin mekânsal örüntüleri üzerinde tahayyül edilmeyecek bir düzeyde fiziki tahribat ve toplumsal katmanlar arası ilişkilerde ise; insani birliktelik ruhunun örselenmesi ve nöbetleşe bir yoksulluğa kapı aralaması muhtemel dahilindedir.

Söz konusu olan bölgede, somutlaşan toplumsal ve politik sorunların sarmalında kesintili olarak ortaya çıkmış olan çatışmalı ortam(lar); bölgenin tarihi ve simgesel kent(ler)in (Diyarbakır vb.) temsiliyetinde vücut bulan yerleşimlerin tarihsel süreçlerle birlikte biçim alan mimarı, kültürel miras ve toplumsal hafızada yer edinen geleneksel yaşamı ve farklı desenlerde kimlik bulan ritüelleri örselenmeyi beraberinde getirmiştir. Bölgesel düzeyde girift hale gelen insani sorunlar ve öngörülemeyen göçlerle birlikte, ülkenin dört bir yanına savrulan insanlar; iptidai düzeyde bir barınma mecburiyetini yıllar sonra tekrar yaşamak zorunda kalmışlardır. Süregelen bu sorunların kümesini oluşturan toplumsal katmanlar, kentlerin ve kasabaların çöküntü alanları ile yerleşim bölgelerinin çeperlerinde insani barınma koşullarından uzak bir şekilde yaşamlarını idame etmeye mecbur kılınmışlardır. Terör ve toplumsal olaylardan kaynaklı sorunlar nedeniyle, yerlerini terk etmek zorunda kalan insanlar; tarihi kentlerin (Diyarbakır, Mardin, Urfa vb.) yerleşik toplumsal düzleminde sosyo-kültürel düzenine ket vurarak; var olan ya da tarihsel uygarlık düzeni içinde süregelen kentsel kimlikleri tanımsız bir yapıya dönüştürmüştür. Yığınsal bir ivmeyle ortaya çıkan bölgesel göç, kentsel düzeyde coğrafik bir genişleme yaratmayı; aynı zamanda kentlerin sosyo-kültürel kimlik değerlerini tanımlayan örüntüleri, kentsel düzeni, toplumsal ilişkileri ve yerleşimlerin fiziki koşullarını tersyüz eden bir durumun ortaya çıkmasına veçhe olmuştur.

Literatürde yer alan “Genius Loci” ya da “yerin ruhu” olarak ifade edilen kavram; Diyarbakır gibi geleneksel tarihi kentlerin örgüsü üzerinden biçim alan veya morfolojik yapılarına yön veren değerler kümesini bütünsel olarak tasavvur edebilmede; yersel, sosyo-kültürel ve buna bağlı fiziksel örüntülerin önemini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Bu da sorun sarmalı üzerinden gelişen süreçlerle birlikte, girift olan sorunun kentsel mekân dizininde nasıl bir

¹ Günther Anders, *Journaux de L'exil et du retour*; Viyana, Kasım 1950, s:196-210; Aktaran: Barbara Cassin, *Nostalji: İnsan ne zaman evindedir?* Odysseus, Aeneas, Arendt, Kolektif Kitap, İstanbul, 2018, s.95-96.

anlam yitimine uğradığı; bilinen bir gerçeğin dışavurumudur. Kültürel ve mekânsal bağlamda, Diyarbakır-Suriçi, Dicle Nehri ve Hevsel Bahçeleri'nin tarihsel olarak sahip oldukları bir kimliğe varma süreçleri; kentsel ve mimari birikim ile doğayla birlikte vücut bulan fiziki koşulların uyum içinde tasavvur edilmesinin bir sonucudur. Her yapıli çevrede/dokuda bir mimarlık ürününü tanımlayan simgeler, örüntüler ve onların görünümleri, dünden bugüne gelen değerler olarak; yerel bir yaşamın süreceği topraklara veya o kültürün yarattığı ortak kabullere özgü tevatürü toplumsal hafızada canlı tutarak, geleceğe referans olabilmektedir.

Diyarbakır'da tarihsel olarak insan-mekân-çevre ilişkisi bağlamı içinde, çoklu etnisite (Türk, Kürt, Süryani, Ermeni, Yahudi vb.) deseniyle birlikte ortak bir uzlaşa sağlayan; kültürel ve inanç farklılıklarını da aynı mekânsal çevrede paylaşan toplumsal bir hayat hep var olmuştur. Bu nedenle toplumsal ve kültürel ilişkilerini bir pota içinde toplayabilmiş olan "**Diyarbakır (Suriçi)**" yerleşim bölgesi; arsız zamanların meşakkatli yolculuğunda, mekânsal örüntüler ile toplumsal hafızayı temsil eden sosyo-kültürel değerlerin tinsel yekûnunu zayıfta olsa kendi içinde barındırmaya hala devam etmektedir. Ancak bölgesel düzeyde yeniden ortaya çıkmış olan olaylarının ayırıtında dışa vuran ve "Eylül 2015-Mart 2016" tarihleri arasında yoğunlaşan "terör/şiddet/çatışmalı ortam", tarihi kentin varoluşunu fiziki düzlemde; telafisi zor olabilen yıkım (Fot. 1. ve Fot. 2.) ve yeniden bir insan göçüyle yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Bu toplumsal altüst oluşlar; kültür, mimari ve doğal miras üzerinden uzlaşıyla biçimlenen veya aidiyet atfedilen değerleri yok ettiği gibi, sofistike bir şekilde yok olmaya ya da telafisi mümkün olmayan maddi ve manevi bir yoksulluğa da zemin hazırlamıştır. Bu da beraberinde toplumsal katmanlar arasında kültürel yozlaşmaya ve mekânsal bağlamda da hafıza kaybına yol açmıştır. Diyarbakır Suriçi'nde vuku bulan şiddet/çatışmalı ortam sonrası ortaya çıkan görünümde, kentsel temsiliyeti sağlayan yapıların büyük bölümü kentin hafızasında silinecek bir şekilde yok olduğu gibi; geriye kalanların önemli bir kısmının da tanımsız bir hale gelmiştir. Eylül 2015'de başlayıp Mart 2016'ya kadar devam eden şiddet sarmalı ve ortaya çıkan düzensizlik ortamı, kentsel yerleşimi temsil eden ve farklı kültürlere, inançlara ait yapılar ile han, hamam, dini yapılar ve sivil mimari örnekler olmak üzere; birçoğu tahrip olmuş ya da dünden yıkılmıştır.

Diyarbakır tarihi yerleşim dokusunda, kültürel ve mimari miras olarak tescillenmiş olan "Kentsel Suriçi Bölgesi"; altı ayı aşkın bir sürede vuku bulan çatışmalı ortamdaki kaynaklı binlerce insan evini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu çatışmalı ortama süreci içerisinde Diyarbakır'la birlikte başka bölgelerde birçok kentsel yerleşim alanı da yıkıma, insani dramalara, kültürel ve mimari miras değerlerinin yok oluşuna maruz kalmıştır. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren "**Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri**" ve tampon bölge kabul edilen Suriçi'nde yüzlerce sivil ve anıtsal mimari yapı veya kentin tarihi dokusuna has yapı grupları bulunmaktadır. Bu tescilli yapılar arasında Dört

Ayaklı Minare (Fot. 3), Kurşunlu Camisi (Fot. 4), Hasırlı Halk Meclis Binası, Yoğurt Pazarı, Paşa Hamamı, Sırp Gragos ve Katolik Ermeni Kiliseleri, Hacı Ahmet Camii ve Dengbej Evi, çatışmalardan dolayı büyük oranda tahrip olmuş ya da bazıları tümünden yıkılmıştır (Sami, 2016, s.66).

Fot. 1. Çatışmalar öncesi görünüm: Diyarbakır-Suriçi, Dicle Nehri ve Hevsel Bahçeleri

Fot. 2. Çatışmalar sonrası görünüm: Diyarbakır-Suriçi, Dicle Nehri ve Hevsel Bahçeleri

Fot. 3-4. Suriçi'nde çatışmalar sonrası görünüm: Dört Ayaklı Minare ve Kurşunlu Camii

2. Tarihsel Gelişim ve Toplumsal Hafızada Derkenar

Diyarbakır-Suriçi yerleşim bölgesi, tarihi kentsel yerleşim alanı olarak; Dicle Nehri'ne bakan, merkezin kuzey yamacında bulunan ve halkın "Fiskaya" olarak adlandırdığı kayalık alanın 100 metre yukarısında yer almaktadır (Fot. 5). İlk yerleşim yerinin Fiskaya olmasına karşın, zaman içinde yeni yerleşim eklentileri ortaya çıkarak; bu yerleşim(ler)in Suriçi'nin kuzey batı aksına denk düşen "İç kale"ye (Fot. 6) doğru gelişerek büyüdüğünü göstermektedir. Mekânsal kuruluşu M.Ö. yüzyıllar öncesine dayanan bir tarihe sahip olan Suriçi bölgesi; zaman içinde sayısız uygarlıkların hâkimiyeti altına girerek, günümüze kadar gelebilmiştir. Her uygarlık kendi hâkimiyet dönemi içinde, kentnin fiziki ve toplumsal dokusuna sayısız girdi sağlayarak; mekânsal büyümenin yersel aidiyetle birlikte kültürel varoluşunun tözünü de ortaya koymuştur. Walter Benjamin, Pasajlar adlı yapıtında: "Bir mekânda yaşamak, orada izler bırakmaktır" (Walter, 2017, s.98) der. İnsanın içinde yaşamını idame ettiği veya bir aidiyet duygusuyla dâhil olduğu toplumsal grupla mekân ilişkileri üzerinden kaçınılmaz olarak bağlandığı ortak bir kabul ve uzlaşıyla benimsediği bir erk vardır. Bu toplumsal ilişki ağlarının belirlediği kodlar üzerinden mekânla birlikte şekillenmeye başlayan yaşam döngüsü; geleneksel yerleşimlerin kurgusu ayrıntıda uzlaşılar yaratan potası içinde mekânsal örüntüleri anlamlandırarak, süregelen kültürel değerlerin devamlılığını ortaya koymuştur. Zamanın ardışık düzleminde, insan(lar) toplumsal bir birlikteliğin mekânsal örüntülerini yaratan ve kendi değer yargıları potası içine yeni anlamlar katarak; hem mekân(lar)ı ve hem de gündelik şeyler üzerinde yeni insani ilişkiler geliştirerek; birbirleriyle zıtlaşmayan fiziki bağlar oluşturabilmişlerdir.

Fot. 5-6. Halkın isimlendirdiği Fiskaya (solda) ve onun üst kotunda yer alan İç Kale (sağda) ve sit alanı olmasına rağmen sur dibine kondurulan seyir terası

Max Weber, "Şehir" adlı yapıtında, kentlerin gelişim süreçlerinin doğasından söz ederken; kentnin ekonomik karakter olarak ortak bir pazar, politik bir güç, idari bir merkez ve savunma amaçlı yersel bir mekân olduğunu ifade eder. Kentlerin ontolojisine, gücüne ve sofistike ilişki ağlarına bu vecheden bakıldığı zaman; tarihî Suriçi bölgesinin tecessüm ettiği mekânsal düzlemde,

Max Weber'in kent tanımıyla örtüşen bir yanını da görebilmekteyiz. Düşünür, kentleri sınıflandırırken ayrıca yarı kırsal kentlerden söz eder: "Geçmişte 'yarı-kırsal şehirler' vardı, halen de var. Bunlar bir yandan pazar trafiğinin geçtiği mekânlar ve tipik kentsel ticaret merkezleri olarak işlev görürken, bir yandan da ortalama bir şehirden yiyecek ihtiyaçlarının büyük bölümünü kendisi yetiştiren ve hatta satmak için üretim yapan büyükçe bir şehirli kitlesinin varlığı ile ayrılmaktadır" (Weber, 2012, s.95) açıklamasını yapar. Max Weber'in "yarı-kırsal" kentler üzerine yazdıklarından hareketle tarihî Suriçi bölgesinin Dicle Nehri ile Suriçi bölgesi arasında bulunan Hevsel Bahçeleri'nde yapılan tarımla ortaya çıkan organik toprak-insan ilişkisi, bölgenin tarımla ilişkisinin tamamen kopmadığını gösterirken, "yarı-kırsal kent" olarak da adlandırılabilceğini göstermektedir.

Tarihin her döneminde mitolojik olarak bir kutsiyet atfedilen Dicle Nehri² ve onun 100 metre yukarısında yer alan İçkale ve surlarla çevrili bir yerleşim alanını temsil eden Suriçi, son yıllara kadar önemli bir nüfus potansiyelini barındırmıştır. Diyarbakır kent bütünselliği içinde farklı bir kent parçası olma hüviyetiyle kendine özgü sosyal boyutta kültürel bir yaşam alanını temsil eden ve kendi dinamikleriyle gündelik hayatın ritüellerine veçhe olmuştur. Bu kentin sakinlerini oluşturan önemli bir nüfus potansiyeli, surların dibinde konumlanan Hevsel Bahçelerindeki tarlalarda tarımla uğraşarak, yaşamlarını günümüze değin idame edebilmişlerdir. Tarihten gelen bu süreçlerle birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kentin fiziki dokusunda ve toplumsal yapısında dönüşüm politikaları hızlı bir şekilde ilerlerken; Amerika'nın 1948'lerde tedavüle soktuğu ve 50'lili yıllarda da iyice belirginleşen Marshall yardım planları; Türkiye'nin geleneksel tarım politikaları üzerinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu vesileyle gönderilen makineli tarım araçlarının kırdan kentlere doğru yönelen göçlere yeni bir ivme kazandırmıştır. Kentlerin suretinde etkileri hızlı bir şekilde zuhur eden makineleşme hareketleri içinde, Diyarbakır gibi geleneksel kentler, kırsaldan gelen iç göçlerden kaynaklı olarak nüfus artışına maruz kalmıştır. O dönem(ler) itibarıyla ortaya çıkan nüfus artışı gerekçe gösterilerek, "Suriçi, kent ihtiyaçları karşılamıyor" denilerek; kentin batı tarafına, surların dışına mekânsal yayılımlar baş göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda idari, askeri, kültürel amaçlı birçok yapı yeniden inşa edilmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yılları sonrası ortaya çıkan kentleşme süreçleri ve makineleşmenin yarattığı kırsaldan kentlere doğru yönelen göç, zaman içinde Diyarbakır'ın sur dışına açılmasının önünü açmıştır. Bu sancılı yıllar itibarıyla kentin sosyo-ekonomik, politik ve kültürel yapısında köklü

² Dünyada kutsallık atfedilen üç nehir var ve bunlardan başka nehirlere de kutsallık atfedildiği bilinmektedir: Sözü edilen bu nehirler Nil, Fırat ve Dicle'dir. Dicle Nehri, semavi dinlerin kutsal kitaplarına konu olmuş ve aynı zamanda da Danyal Peygamberin ayak iziyle şekil alan bir mucizeye dönüştüğü rivayet edilir. Mezopotamya bölgesinde yer alan bu nehir, canlıların ilk barınağı ve sığınabilecekleri yuvaları olmuştur. Sözü edilen Dicle ve Fırat nehirleri, uygarlıkların ve insanlığın ilk ortaya çıkışını temsil etmektedir.

dönüşümler ivme kazanırken; mekânsal ve yerleşimler boyutunda da mimariye dönük önemli yapısal değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Yüzyılları aşkın bir şekilde, Suriçi'nin surlarla çevrili fiziki yapısından dolayı içe dönük geleneksel ve mütevazı bir yaşamı sürdüren halk; cumhuriyetin yeni kentleşme ve apartmanlaşma politikalarından etkilenerek, yeni bir planlama ve modern mimariyle yüzleşmiş; bunun fiziki yansımından vücut bulan yeni bir yaşam biçimine evrilmiştir. Bu yıllar itibariyle kent politikaları bağlamında Diyarbakır-Suriçi'nin surların dışındaki düzlük alanlar üzerinde ilk imar hareketlerinin başlatılması, özellikle o günün şehircilik anlayışı içinde kentin geleceğini belirleyecek gelişme alanlarının saptanması ve Suriçi'nin yapısal dönüşümlere uğraması; 1930-1945 yıllarına tekabül eden imar hareketlerinden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır.

1930'larda dönemin valisi tarafından kente hava akışını sağlamak gerekçesiyle Diyarbakır surlarının bir kısmı yıktırılarak; kenti tarihsel olarak tanımlayan miras örüntülerinin tahribatını ve günümüze değin gelebilen bir umarsızlığa zemin hazırlanmıştır. Öngörüsüz yıkımların ardından Diyarbakır kent morfolojisinin taşralaştırılmasına, mekânsal olarak biçim değiştirmesine ve dinsel/mekânsal anlamda da homojenleştirilmesine paralel, surlar uzun bir zaman dilimi içinde bakımsızlık dönemine girmiştir (Atlı, 2014, s.33).

Bir kenti veya bir yerleşim dokusunu oluşturan örüntülerin, simgelerin veya bütün/ayrık yapı gruplarının kimliğinden söz ettiğimizde; kentte yaşayanların tasavvur ettikleri değerler, amaçlar ve o kente yüklenen bir idealleştirmede izlek olan fikriyatın tezahürü önemli bir kabule dönüşebilmektedir. Kimlik, kentsel bir yaşam birlikteliği içinde tecessüm eden kültürel ve mekânsal kabuller ayrıtında ve de anlam kazandırılan değerler boyutunda; ona yakıştırılan/atfedilen ortak bir düşüncüyü dışa vurmaktadır. Toplumsal bir uzlaşa içinde vücut bulan bu değerler; belki daha sonra gerçekleştirilecek, belki de uzun bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkabilme kudretini şedit bir şekilde gösterebilecektir. Bazen de atfedilen bu yakıştırmalar; potansiyel bir proje olma niteliğinin ötesine de gitmeyebilir. Kentin kişiliğini, ona yakıştırılan özellikler değil; doğrudan onda beklenen veya gözlenenlerin yekûnu oluşturabilmektedir. Zamanın devingen düzlemi üzerinde, eğer bir kentte kaotik bir yapı gözleniyorsa; onun sahip olduğu kişiliğin kaotik olduğuna dair düşünceler de güçlenebilmektedir (Tekeli, 1991, s.80).

Dünyanın önemli kentlerinden biri olan İstanbul'un bazı yerlerinde veya tarihi kalıntıların günlük yaşamın bir parçası olduğu alanlarda; insanların gündelik hayatla kaynaştığı ve buna benzer bir şekilde de dünyanın farklı bölgelerinde de insan-mekân-yer ve tarihi kalıntı ilişkileriyle karşılaşabilmek olağan bir durumdur. Bu niteliklere haiz kentlerin dokusunda izler bırakmış olan ve eski uygarlıklardan kalma yapıların altından/üstünde araçlar geçebilmekte, biraz ötede ise; iş kovalayan ya da iş gören insanların hayata tutunabilme mücadelelerini görebilmekteyiz. Bakarsınız, çöp yığınlarının hemen

yanı başında, paha biçilmez değerinde bir duvar, bir sur yükselmiş ve surun oyuklarında yoksullar yaşamaya çabılıyor. Derken dev bir otel veya daha da büyük bir yapı, birkaç metre ötesinde ise, ancak bir araba geçecek genişlikte bir yol; arkada, tepelerdeyse rengârenk bir gecekondu mahallesi; tüm insani canlılığıyla sizi karşılayabilmektedir (Uyar, 2019, s.33).

Tekeli ve Uyar'ın fikriyatı üzerinden tarihi kentler için; mekânsal bağlamda ifadesini bulan görüşlerin kısmen de olsa Diyarbakır için de geçerli olabildiğini söylemek veya ortak noktaları dile getirmek mümkün olabilmektedir. Her ne kadar sosyo-kültürel ve politik anlamlarda farklı toplumsal dinamiklere sahip olsalar da, bu kentlerin mekânsal gelişim süreçlerinin iz düşümleri birbirleriyle örtüşebilmektedir. Kentsel referansları asırlar öncesine dayanan bazı kent merkezleri; surlarla çevreli olması, büyüme potansiyeli ihtiva etmeleri, toplumsal ilişki ve yoğun kültürel bağları; bu kentlerin ortak benzerlikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Zamanın dizgesinde biçim değiştiren fiziki dönüşümler, sosyo-kültürel değerlerin başka desenlere savrulması ve arada kalmışlıkla bir ânda geçmişle bugün arasında mekik dokuyabilmenin yarattığı çelişkilerin mevcudiyeti; kentlerin toplumsal yapı görünüşleri üzerinde bir paralellik yansıtabilmektedir. Tarihsel düzlemde, toplumsal ve kültürel kodlar üzerinden biçim alan değerler; insan ilişkilerinde neredeyse ortak bir duygu hâline dönüştüğü, giderek kentsel kimliğin göstergelerinden biri hâline gelmektedir.

Tarihi kentlerin morfolojik düzleminde; yapılar, kültürel miras ve toplumsal bağlamda yaratageldikleri ortak hafıza üzerine sayısız çalışma ve yayının olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır Suriçi'nde etnik yapıları farklı olan toplumsal gruplar, kendi temayüllerine göre; kentin farklı alanlarında yerleşebilme ve ortak payda da yaşama kültürünü yaratabilmişlerdir. Ermeniler, Gavûr Mahallesi'nde Hançeppek olarak nitelenen yerde ikamet etmeyi seçmişlerdi. Yahudiler, Ermenilerin kapı komşusuydu ve kendilerine göre bir Yahudi Mahallesi oluşturmuşlardı. Süryaniler de kendi kadim kültürlerine göre en uygun yerleşim yeri olarak şehrin batısını seçmişlerdi. Süryaniler, Urfa Kapı ve Mardin Kapısı arasındaki bölgede; tarihi Meryem Ana Süryani Kilisesi'nin çevresinde yaşıyorlardı. Diyarbakır'da herkes bir yerleri parselleince Keldaniler de boş durmamış ve onlar da Şeyh Matar Camisi ile hemen onun yakınındaki kiliselerinin etrafındaki yerleri mekân tutmuşlardı (Margosyan, 2013, s.70-72).

Italo Calvino'ya göre; insanın yaşamını idame ettiği yer-mekân ilişkisi, kente dair duyduğu güven, ona karşı duyduğu hayranlık, o kente sorduğu sorular ve aldığı cevaplar oranında; toplumsal ilişkiler sisteminin bütünselliği içinde ve toplumsal katmanlar ayrıtında bir anlam kazanabilmektedir. "Bir kente hayran kaldığın şey onun yedi ya da yetmiş yedi harikası değil, senin ona sorduğun bir soruya yanıttır" (Calvino, 2010, s.88) şeklindeki ifadesi üzerinden tahayyül edilmektedir (Fot. 7-8).

Zaman, kentleşme ve nüfus hareketlerinin yarattığı değişimler odağında, Diyarbakır geleneksel yerleşim alanlarında ortaya çıkan mekânsal tahribatlar ile geleneksel yaşam ilişkilerini belirleyen devamlılık ya da sürdürülebilirlik ruhu; ortak kabullerin dışına ötelendiği için, Diyarbakır-Suriçi bölgesinde, halk toplumsal ilişkiler boyutunda ve kendi içlerinde yabancılaşarak; yeni belirsizliklere kapı aralanmıştır. Aşınası olmadıkları ve yeniden biçimlenen alanlarda yaşamlarını idame edebilmeleri, onları toplumsal hafızalarında sorgulayabilecekleri soruların anlamsızlığıyla kadar, bambaşka kurgularla şekillenen mekânsal alanlar; yeni bir anlamla tasavvur edilen sorulara cevap veremez hâle gelmiştir. Kent(ler)in morfolojik yapısına, toplumsal işleyiş sistemine sirayet etmiş olan ve çatışmalı ortamlardan sonra yapılan çalışmalara ortak edilmeyen halk, kentle kuracağı insani aidiyet duygusu zayıflamaya başlamıştır. Bu nedenle Suriçi artık yerinden edilenlerin değil, başkalarının olmuştur (Fot. 9-10) hissiyatı zuhur etmiştir. Sorunlu zaman aralığında yazılanları ve çizilenleri bir yekûn de topladığımızda: Diyarbakır-Suriçi, aslında “herkesin bildiği kimsenin bilmediği” (Atlı, 2014) ve geleceği sorunlara gebe kentsel bir alan olmuştur. “Nasıl kent olur bir yerleşme? İnsanlar yapar kenti. Ona bir şeyler, kendi çağından, insanlaşma yolunda bir şeyler katabilen (Fot. 11-12; 13-14) insanlar yapar... Kendileri... Bu işi başkalarına bıraktı mı, kent onların olur çıkar. Yönetenlerin, kralların, sultanların, despotların örneğin... Hiç başka türlü olmamış...” (Bektaş, 2004, s.41).

Fot. 7-8. Geleneksel Diyarbakır Evi (Cahit Sıtkı Tarancı'nın Evi) ve Doagh Famine Köyünde³ geleneksel kırsal evler (Inishowen-County Donegal, İrlanda, 2013).

³ İrlanda'da 1845-1852 yılları arasında yaşanan “Büyük Kıtlık (İrlanda Patates Kıtlığı)” nedeniyle bir milyona yakın insan açlıktan ölmüştür. İrlanda'nın kuzey istikametinin en uç noktasında okyanusun kenarında yer alan ve de kültürel miras olarak korunan bu köy, yaşanan açlık felaketinin simgesel yerlerinden birisidir. O dönemde yaşanan insani felaketin varlığını temsil eden bu sevimli köy; İrlanda'nın önemli açık hava müzeleri içinde yer almaktadır.

Fot. 9-10. Suriçi'nde çatışmalar sonrası yapılan evler: Yersel aidiyetin yitimi ve yeniden inşa edilen geleneksel Diyarbakır Evleri (Kerim Çınar, 2019).

Fot. 11-12. Suriçi'nde çatışmalar sonrası yapılan evlerde iç avlu: Yersel aidiyetin yitimi ve yeniden inşa edilen geleneksel Diyarbakır evleri (Kerim Çınar, 2019)

Fot. 13-14. Kadim geleneksel Diyarbakır evlerinde iç avlu: Cahit Sıtkı Tarancı ve Ziya Gökalp'ın Evleri

Tarihi, kültürel ve geleneksel bir toplumsal çevrede doğup büyüme, farklı din ve inançlarla örgülü bir yaşam tasavvurunu benimsemek ve insanlarla birlikte birbirine karışan dillerle iletişim hâlinde yaşamak gibi tezahür eden hâller; bölge insanının toplumsal yaşamında vücut bulan kimliksel bir değeri kendi içinde hep barındırabilmiştir. Bölgenin önemli tarihi kentlerinin

yüzleşmek zorunda kaldığı kültürel yozlaşma, toplumsal ayrışma ve çatışmaya sahne olması; ortak bir yaşam skalasında vücut bulmuş olan kadim kentsel kimlik değerleri için son derece düşündürücü bir deneyimi dışa vurmuştur. Bölgenin tarihi ve kültürel çoğul temsiliyetini sağlayan kentlerinden biri olan Diyarbakır-Suriçi kentsel yerleşim alanında ortak bir yaşamı paylaşan farklı etnisiteler, ortak bir kabulde aidiyet atfettikleri mekansal kimlik örüntüleri; Suriçi'nde yaşanan çatışmalı durum nedeniyle ortak hafızada birer birer yok olmakla başbaşa kalmışlardır. Yapılı bir çevrenin terör ve şiddet nedeniyle fiziki olarak tahribat ve yıkıma uğraması; halkın toplumsal yaşamını örseleyerek biçimlendirmiş ve yeni bir düzlemde ise, kültürel ve sosyo-ekonomik boyutlu bir yara açmıştır.

İngiltere'de başbakanlık yapmış olan Winston Churchill'e atfedilen bir söz vardır: "Biz binalarımızı biçimlendiririz, sonra da binalarımız bizi" der. İnsan-mekan ve yapı ilişkisinin kadimliği hala varolmakla birlikte, bölgede yaşanan çatışmalar nedeniyle yıkılan yerleşim alanları sonrası ortaya çıkan durumda, insanların psikolojisi, kültürel yaşamları ve toplumsal yaşama dair birçok şey yıkıldığı gibi; geleceğin çok farklı kodlarla inşa edileceği kaçınılmaz olmuştur. Kentlerin fiziki suretinde yıkımı/yok oluşu tanımlayan çatışmalı ortam; bir kentin kimliğine, toplumsal ve kültürel yaşam biçimine, mekânsal örgüsüne ve kentte yaşayanların sahip olduğu kentli haklarına karşı yapılan saldırıların tümünü içerebilmektedir. Çatışmalı ortamlarla birlikte tecessüm eden yıkım, şiddet, terör ve mekânsal aidiyetten koparılış; toplumsal dokuya biçim veren insanın hafızasına, benliğine ve ortak değerlerine yapılmış tahribatları da dışa vurmaktadır (Fot. 15-16).

Fot. 15-16. II. Dünya savaşında tahrip olmuş yerlerden bir görüntü ve 65 Yıl sonra aynı yerin restore edilmiş hali (Patrick Elie⁴).

⁴ Normandiya tarihçisi Patrick Elie, "Normandiya 1944: Öncesi ve Sonrası" adını verdiği ve belgesel bir tarzda çektiği fotoğraflar; yakılan, yıkılan ve savaşın yok ettiği yerlerin, savaş sonrası nasıl restore edildiği tarihsel bir vesika olarak gözler önüne sermektedir. Patrick Elie; 65 yıl önce savaşın yok ettiği yerlerde çekilen fotoğrafların günümüzdeki fotoğraflarla birebir örtüşebilmesi için, işgal sonrası çekilen o dramatik fotoğrafların nereden ve hangi açılardan çekildiğini elde edebilmek amacıyla olağanüstü bir çaba harcamıştır. Bu çalışma Berniers-sur-Mer ve Caen gibi alanların

Bir zamanlar yaşamın sürdüğü bir çevre içinde mekânsal örüntülerin yıkılışı ve geçmişle olan tüm bağların koparılışı; tarihsel olarak büyük emeklerle inşa edilen toplumsal ve kültürel değerlerin yok oluşunu simgelemektedir. Kavafis, "Şehir" adlı şiirinin birkaç dizesinde; "Her çabam kaderin olumsuz bir yargısıyla karşı karşıya; / -bir ceset gibi- gömülü kalbim. / ... / Yüzümü nereye çevirsem, nereye baksam, / kara yıkıntıları görüyorum ömrümün" (Kavafis, 2010, s.32) der. John Berger ise, "Günümüzde sınırsızlık yoksullardan yanadır" (Berger, 2017, s.16) diyerek; içinde yaşadığımız dünyanın acımasızlığına ve sarsaklığına karşı ironi yapar. Bir zamanlar coğrafik sınırsızlık, evden bağın kopartılmasıyla her ân her yere gidebilme özgürlüğünü ifade edebilmektedir. Ancak bugünün dünyasında, kapitalizmin ve onun güdümünde olan güçlerin kendi hegemonik hedefleri uğruna, dünyanın çeşitli bölgelerinde insanlara reva gördükleri şiddet ve muadili olan yerinden edilme siyaseti nedeniyle; göç etmek zorunda kalan milyonların dramı ve hayat hikâyeleri vardır. Nereye gideceklerini bilmeden, çaresiz bir şekilde evini barkını bıraktıktan sonra, yollara düşenlere bakılınca; günümüzde artık sınırsızlığın-acıyla da olsa-gerçekten yoksullardan yana olduğu söylenebilir. Çatışma, şiddet ve tahribat; insanların yaşamlarını, yaşadıkları kentleri ve yaşam biçimlerini tersyüz ettiği gibi, kültürel ve mimari değerleri de yok edebilmektedir. Suriçi'nde ve bölgede yaşanmış olan fiziki yıkımlar, salt kentleri değil; toplumsal birliktelik etrafında biçim alan toplumsal hafızayı da tahrip etmektedir.

Evini ya da mekânsal çevresini kaybetme; sadece aşına olunan toplumsal bağların ve mutfak penceresinden görülen bildik manzaranın yitimi sonucunu doğurmaz, çoğunlukla sıla özlemi olarak tanımlanan uyum bozukluğu belirtileriyle kendini gösteren ciddi bir kimlik bunalımına da yol açmaktadır (Mai, 2016, s.107). Yerinden ve yurdundan koparılmaya dair yaşanan bunalımlar, birtakım psikolojik ve sosyolojik tahribatlar meydana getirdiği gibi, bu süreçte yaşananları daha iyi saptamak için, göç edenlerin yaş, cinsiyet ve meslek dağılımlarıyla birlikte nerelere gittiklerine dair ve hangi koşullarda yaşamlarını idame ettikleri üzerine, kimi sosyolojik saha çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir.

Evlerimiz ve onlardan örülü yakın çevremiz; doğup büyüdüğümüz ve bu süreçte hayata tutunduğumuz mekânlarla biçim alan yerlerdir. Zaman içinde hayatın dayattığı kimi zorlu durumlara karşı, içine sığınarak kurduğumuz düşler; yaşadığımız hayal kırıklıkların beşiğidir. Ev olmasa; insan yaşadığı çevrede bazı aidiyetlerinden yoksun, birlik bağları zayıflamış bir varlık olur. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı koruduğu gibi; yaşamdaki fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev, insanın doğası gereği olarak hem beden ve hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır (Bachelard, 2017, s.37). İnsanların yaşam dizgesinde ve hafızasında önemli bir yere sahip olan anılar hareketsizdir,

---

fotoğraflarını içermektedir. Caen'in yeniden inşa edilmesi tam 14 yıl sürmüştür. Kapsamlı zarar incelemelerinden sonra yapıların büyük bir çoğunluğu orijinallerine yakın şekilde restore edilmiştir.

mekânsallaştırıldıkları ölçüde sağlamlaşırlar ve onun yaşamında bir anlam potasını temsil ederler. Doğduğumuz ev, bir ana yapı olmaktan çok, bir aidiyet atfedilen gizemli bir rüyadır. O evin her kuytusunu, bir düşünme kovuğu gibi; hayatımıza veche olur (Bachelard, 2017, s.39). “Kentlerin yükselişi ve çöküşü doğaldır. Bir süre talihleri yaver gidebilir ya da savaşlar sonucu bütünüyle yok olabilirler. Ancak kent, toplumsal gelişmenin tarihine bir kez kök salmasıyla birlikte, bugün de var olan kavramsal bir gerçeklik kazanmıştır; ancak kent hâlâ çok sayıda başkalaşım geçirebilecek durumdadır” (Bookchin, 2014, s.22).

3. Diyarbakır-Suriçi: Kültürel Mirasın Serencamı ve Mekânsal Aidiyetin Yitimi

Uygarıkların varoluş döngülerini belirleyen ve zamanın dizgesinde izler bırakarak, toplumsal değer ve kabullerin tasavvurunda vücut bulan kentsel kimlik, kültür ve mekânsal aidiyetler; yaşadığımız coğrafya(lar)da örselenerek, geçmişte kalan ya da toplumların ayırıtında biçim alan mücadelelerin mutlak sonuçlarını ortaya koymuyor. Aynı zamanda hangi tarihin ve hangi uygarlığın kimin mirası olduğunu belirleyen mücadele süreçlerinin yekûnunu de ifade ederler (Öncü ve Weyland, s.12-13). 4 Temmuz 2015 tarihinde, “**Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı**” tanımlamasıyla UNESCO Dünya Miras Listesi’ne alınması; Diyarbakır üzerinden tanımlı bir bölgeye dünya düzeyinde bir farkındalık ve kültürel miras bilincine yönelik yeni süreçlerin olabirliğine kapı aralamıştır. Diyarbakır ve onunla tanımlı hale gelen “**Dicle Nehri**”ne atfedilen mitolojik kutsiyetler ile kültürel mirasın tüm bileşenleriyle birlikte korunabilme iradesinin önemi; toplumsal ve kültürel hafızanın devamlılığını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal bir uzlaşıyla ortaya çıkacak irade ile yerelde bir aidiyet/sahiplik oluşturan politikalar; kültürel miras, teolojik bağlamda mekânsal aidiyet ve korunacak alanlara yönelik fırsatların yeniden dillendirilmesi, geleceğe yönelik barış ortamının yaratacağı umutları yeşertebileceği gibi; toplumsal katmanlar arasında da bir heyecanın ortaya çıkmasına önayak olacaktır. Merkezî hükümet ile yerel yönetimler, Diyarbakır’ın UNESCO Dünya Miras Listesi’ne girmesi için sağladıkları çabaların yanında, 2012 yılında kabul edilen “Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı”; kentin geleceği için bir milat olmuştur. Bu yeni imar planında 150 anıtsal, 448 sivil yapı olmak üzere toplam 598 tescilli yapının varlığı yasal bir yapıya kavuşturulmuştur. Suriçi’nde yüzlerce tescilli yapının bulunduğu alanların geliştirilmesi, restorasyona tabi tutulması ve de koruma plan notlarına tezat olan eklentilerin ayıklanmasını öngören irade; ne yazık ki Suriçi’nde başlayan şiddet ve çatışmalar nedeniyle anlamını yitirmek zorunda bırakılmıştır.

Sosyo-kültürel değerler, inanç sistem(ler)i, merkezi ağlar arası ortak kabuller; toplumsal yaşamın ardışık dizgesinde vücut bularak, günümüze kadar gelebilen mimari ve kültürel miras, mekân ve yerleşim örüntülerinin biçim almasına sirayet etmiştir. Toplumsal bir sistemin mekânsal tasavvuru üzerinden

dışa vuran kentsel yerleşimler, zamanın uzamında anlam kazanan değerlere karşı ortaya çıkabilen saldırı, şiddet ve çatışmalı ortam nedeniyle kentlerin hafızasında derin yaralar ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. Şiddet, çatışma ve terör üçlüsü üzerinden ifade edebileceğimiz süreçlerde, kültürel ve mimari miras yok edilirken veya topyekûn yıkıma maruz kalırken, çatışan taraflar; hukuk ve uluslararası taahhütleri göz ardı ederek, ortaya çıkan yıkımları meşru görebilmektedir (Salam,1997, s.7-8).

Diyarbakır-Suriçi'nde "Eylül 2015-Mart 2016" tarihleri arasında yaşanan şiddet ve çatışmalı ortam sarmalı, kentsel düzlemin öbeklerinde çoğul bir kültürün mekânsal örüntüler üzerinde yarattığı yıkım ve tahribata karşı, ülke gündeminde yeterli bir düzeyde yankı uyandıramamıştır. UNESCO'nun taahhüt ve yükümlülükleri ile kurumsal sorumlulukları olanların vakaya olgusal bakışı; hukuksal bağlamda dışa vuran insani sorunların ve kültürel mimari mirasın örtülü bir şekilde tartışılıyor olmasına; cılızda olsa yeni bir ivme kazandırması, gelecek için yeni açılımlara veçhe olacaktır. Kuzey Mezopotamya Bölgesinin önemli palimpsest kentlerinden biri olan ve de uygarlıkların ardışık izlerini taşıyan Diyarbakır-Suriçi gibi kentsel yerleşimlerin kültürel miras ve mimari örüntü değerlerini anlayabilmek; toplumsal ve kültürel ferasetin demokratik bir düzlemde hayat bulmasına bağlıdır. Nietzsche söylediği gibi: "Bizim yaşama ve eylem için tarihe gereksinimimiz vardır ve doğru tarih, bizlere doğru bir bellek sunmak için vardır" (Nietzsche, 1998).

Şiddet, yıkım ve terör halleri; toplumsal varoluş içerisinde yaşanmışlıklarıyla şekillenen ve zamansal olarak süregelen ardışık değerler bağlamında insani yaşamdan koparan, ritüellerle örülen belleği örseleyen ve de kentli haklarıyla ilgili olan her şeye saldırıyı kendi açısından meşru gören bir olguyu tanımlamaktadır. Oysa ki kentler, insan eliyle kurulan en sofistike yaşam alanlarıyla birlikte coğrafi bir mekân olmanın ötesinde, toplumsal katmanlar ayrıtında şekillenen ve tarihsel bir bellekte aidiyet yaratan mekânsal örüntülerin manzumesidir.

Kentlerin ve yerleşimlerin suretlerinde sayısız gerekçelerle ortaya çıkabilen çatışma(lar); yıkıma ve insani dramalara alan açarken, bir kentin kimliğine, toplumsal ve kültürel yaşam biçimine, mekânsal örgüsüne ve kentte yaşayanların sahip olduğu kentli haklarına karşı yapılan saldırıların tümünü de içermektedir (Karasu, 2008, s.52-53). Çatışma, yıkım ve şiddet durumları, geçmişin temsiliyeti olan kent(ler)i, yapıları, evleri ve dini mekânları hedef alarak; bu değerlerin toplumsal bekada ne anlamlar taşıdığına bakmadan, yok edebilmeyi meşru görebilmektedir.

Mezopotamya uygarlığının hüküm sürdüğü coğrafyada; yaşamlarını, kültürlerini, gelenek/adetlerini, farklı desenlerdeki inanç ve ritüellerini idame eden halklar; asırlar boyu farklılıklarında güç alarak ve de toplumsal uzlaşımın izlerini kendi bağlamları içinde harmanlayarak, günümüze kadar gelebilen

şehirlerin kurulmasına ve toplumsal düzen çatkılarının ortaya çıkmasına fırsatlar yaratmıştır. Kimi şehirler belirli bir su kütlesi (Dicle Nehri), iklimsel şartlar ya da topraktan kaynaklı doğal eşikler etrafında gelişirken; kimi şehirler de-doğal eşikler kadar çok olmasa da-savunma ve güvenlik gibi eşikler neticesinde, yabancıların kolay erişemeyeceği daha sarp yerler üzerinde kurulmuştur.

4. Sonuç

UNESCO tarafından dünya kültürel miras listesine alınan “**Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri**” ile tampon bölge olarak önerilen “**Suriçi Kentsel Yerleşimi**”; Mezopotamya bölgesinde uzun erimde ardışık olarak izler bırakmış uygarlıkların kültürel ve kentsel yansımalarını, Diyarbakır tarihi kent dokusu üzerindeki etkilerini görebilmekteyiz. Süregelen mimari ve kültürel değerlere karşın, Diyarbakır Suriçi’nde ortaya çıkmış olan fiziki yıkımlar; salt kent(ler)i değil aynı zamanda toplumsal birliktelik etrafında biçim alan kentsel hafızayı da tahrip etmiştir. Bu şiddet sarmalının yekûnun de asırlık camiler, kiliseler, hanlar, hamamlar ve tarihî evler; sokak dokularıyla birlikte fiziki şiddetle yüzleşmek zorunda bırakılmıştır (Bkz. Res. 2).

Diyarbakır Suriçi tarihi kentsel yerleşimin mekânsal dokusunda, toplumsal yaşamın her evresinde insanlar yaşadıkları çevre-mekân-kültür düzleminde güçlü bir etkileşim ve buna bağlı olarak bir dönüşümün izlerini tecrübe edegelmişlerdir. Çatışmalar öncesine kadar mekân ve kentsel değerlerini koruyabilmiş olan Suriçi, günümüzde sahip olduğu değerlerden azade bir şekilde; kültürel ve mimari mirasa atfedilen kimliğin yok oluşunu izlemektedir. Zamanın ve tarihsel olayların döngüsel uzamında, insanlar biçimlendirdikleri çevreleri ve içinde yaşamlarını idame ettikleri mekânları tanımlarken; onların kültürel ve tinsel bir aidiyetin örüntüleri olduğunu bizlere aktarabilmişlerdir. Tarihin mekânsal kurgusu içinde vücut bulan ve var olan çevreyle birlikte doku örgüsünü bir dizin üzerinde tanımlayan mekânlar ve yazılı olmayan kurallar manzumesi; insanların davranış kalıplarını, kültürel paylaşımlarını ve yaşama biçimlerini toplumsal hafıza içinde paylaşılan değerlere dönüştürebilmiştir. Kentsel ve geleneksel yerleşimler örgüsü; yaşadığımız fiziki çevreden, yapılardan, simgesel elemanlarından, yollardan ve kamusal boşluklardan oluştuğu gibi; bu çevreyi kullanan insanların yaşamında dışı vuran tüm eylemleri de içine almaktadır.

Bölgesel düzeyde Diyarbakır gibi kentlerin sosyal, ekonomik ve kültürel sistemlerinin bir göstergesi olan kültürel mulaj/miras değerlerinin sürdürülebilir veya geleceğe aktarılması için yeni politikalar oluşturma çabaları hayati bir önem taşımaktadır. Merkezi erkle birlikte yerel yönetimlerin terör ve şiddetle yüzleşen kentlere yönelik, bölge-kent politikalar üreterek; geçmişte var olmuş toplumsal uzlaşmayı yeniden tesis edebilme yollarını arayabilmeleri önemli bir merhale olabilecektir.

Bilgilendirme: Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

5. Kaynaklar

- Atlı, M. (2014). Hepsi Diyarbakır, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bachelard, G. (2017). Mekânın Poetikası, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Bektaş, C. (2004). Kentli Olmak Ya Da Olmamak, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, s.41.
- Benjamin, W. (2017). Pasajlar, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul.
- Berger, J. (2017). Kıymetini Bil Her Şeyin, çev. Beril Eyüboğlu, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bookchin, M. (2014). Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, çev. Burak Özyalçın, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Calvino, I. (2010). Görünmez Kentler, çev. Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yayınları (YKY), 2010, İstanbul.
- Karasu, M. A. (2008). "Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği)", Çağdaş Yerel Yönetimler, cilt:17, sayı:3, ss.51-64.
- Kavafis, K. (2010). Kavafis'ten Yüz Şiir, çev. Cevat Çapan, Helikopter Yayınları, İstanbul, ("Şehir" adlı şiirinden).
- Mai, U. (2016). "Doğu Alman Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı", Mekân Kültür İktidar, Ayşe Öncü ve Petra Weyland, (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Margosyan, M. (2013). Söyle Margos Nerelisen?, Aras Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. W. (1998). Böyle Buyurdu Zerdüşt, (Çev.) A. T. Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Öncü, A., Weyland, P. (2005). "Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", Mekân, Kültür, İktidar, (çev.) Leyla Şimşek ve Nilgün Uygun, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Salam, A. (1997). "Speech", Reconstruction of War-Torn Cities, International Conference, Order of Engineers and Architects, 10-14 Kasım 1997, Beyrut, ss.7-9.
- Sami, K. (2016). Diyarbakır Suriçi ve Çatışmalı Ortam: Gözü Mühürlü Mekânlar ve Yıkıma Direnen Kültürel Miras, Mimarlık, Sayı: 392, s.66-70.

- Uyar, T. (2019). Aşkın Yıpranma Payı, Yapı Kredi Yayınları (YKY), 2019, İstanbul.
- Tekeli, İ. (1991). Kent Planlaması Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2012). Şehir: Modern Kentin Oluşumu, çev. Musa Ceylan, Yarın Yayınları, İstanbul.